

Boj proti pelagri na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske*

Uvod

V 19. in 20. stoletju so v Avstrijskem primorju predvsem med revnejšimi sloji prebivalstva kosile številne bolezni, kot na primer kolera, tuberkuloza, tifus, bronhitis in pljučnica.¹ Za deželo Goriško in Gradiško so bile značilne nekatere posebnosti, povezane z lokalnimi gospodarskimi značilnostmi, socialnimi razmerami in revščino. Eden od takšnih primerov, ki je zaznamoval deželo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, je bila bolezen pelagra, ki je prizadela predvsem furlanski del dežele. Bolezen je leta 1735 prvi opisal španski zdravnik Gaspar Casal. Španija je bila prva evropska država, v kateri se je pelagra pojavila.² Njeno ime izhaja iz italijanskih besed *pelle agra*, kar pomeni hrapava koža – s tem izrazom jo je leta 1771 prvi poimenoval milanski zdravnik Francesco Frapollini v svoji knjigi *Animadversionem in morbum vulgo pellagram*.³ Izpuščaji na koži so bili prvi znaki bolezni, ki so po obliki spominjali na rože, iz česar izhaja drugo pogosto poimenovanje bolezni – *milanska roža*.⁴

Šlo je za hipovitaminozo – bolezen, ki je nastala zaradi pomanjkanja niacina (vitamina B₃), kar je bila posledica prekomerne in enolične prehrane, ki je temeljila na

* Prispevek je nastal v okviru programa P5-0409 *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna (ARIS). Gre za razširjeno in dopolnjeno besedilo, ki je bilo objavljeno v znanstveni reviji *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* (2020, let. 27, št. 1, str. 5–15).

¹ Gl. Škrobonja (ur.), *Epidemične bolezni v Istri*; Keber, *Čas kolere*; Bratož, *Bledolična vsiljivka*.

² Kiple, *The Cambridge World History*, str. 920.

³ Prav tam, str. 920.

⁴ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

koruzi. Značilno je bilo, da se je pojavljala predvsem spomladi in trajala do konca poletja. Telesne spremembe so se pojavile na koži, prebavilih in možganih. Najizrazitejši začetni simptomi bolezni so bili utrujenost, izguba apetita, prebavne težave, nespečnost in poškodbe na koži, predvsem na okončinah ter okoli vratu.⁵ Tudi časopisje na prehodu iz 19. v 20. stoletje je bilo polno opisov njenih najpogostejših znakov: »*A ta pelagra je nekaj strašnega. Začenja navadno z drisko in z oslavljenjem želodca, kateremu sledi potem oslavljenje celega organizma. Po celem životu, posebno pa na rokah, nogah in prsih začne pokati koža ter strašno krvaveti. Kmalu se začne koža lupiti v celih pljoskah in zdi se, kakor da bi bolnik jel gnjiti po celem telesu. Posledice taki bolezni so navadno strašne. Prav pogostoma pride do blaznosti.*«⁶ V primeru daljšega poteka bolezni so se pojavili driska, dermatitis, demenca in psihološke težave (anksioznost, depresija, halucinacije).⁷ Vpliv pelagre na psihološko stanje bolnikov je na močno prizadetih območjih povečal pritisk na psihiatrične bolnišnice. Tako je bilo v Milanu, središču dežele Lombardije, ki se je soočala s pogostim pojavljanjem bolezni, leta 1817 v tamkajšnji psihiatrični bolnišnici skoraj dve tretjini vseh oskrbovancev tam zaradi posledic pelagre.⁸ Če ni prišlo do zdravljenja, je smrtnost dosegala tudi do 70 odstotkov.⁹

Posebej prizadeta območja, kjer se je v 19. stoletju pojavljala bolezen, so bila manj razvita ruralna okolja. Tudi večina bolnikov, ki so jih medicinske službe obravnavale, je prihajala iz agrarnega sektorja.¹⁰ V obdobju pred prvo svetovno vojno so pojav pelagre povezovali predvsem s slabo prehrano, nepitno vodo, alkoholizmom, nezdravim in vlažnim podnebjem ter zanemarjenimi bivalnimi prostori.¹¹ Po mnenju takratnih zdravnikov se je bolezen pojavila zaradi nepravilne in slabe prehrane ali zaradi prenosa bakterij iz nedozorele ali gnile koruze ter iz nje pripravljene hrane.¹² Posledično so se ukrepi za pomoč bolnikom osredotočili predvsem na zagotovitev boljših in pestrejših obrokov.¹³ Ker je bila v tem obdobju koruza skupaj s krompirjem osnovna hrana nižjih slojev,¹⁴ je bila pelagra najbolj razširjena med njimi. Zaradi tega se je zanj pogosto pojavljalo poimenovanje »*bolezen revežev*«. ¹⁵ Poleg tega izraza so jo v italijanskem in

⁵ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 588.

⁶ Gorica, 19. 6. 1900, št. 49.

⁷ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 588–589.

⁸ Kiple, *The Cambridge World History*, str. 921.

⁹ Prav tam, str. 918.

¹⁰ Sorcinelli, *Miseria e malattie*, str. 260–261; Neusser, *Die Pellagra*, str. 50–52.

¹¹ Sorcinelli, *Miseria e malattie*, str. 260; Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

¹² Sorcinelli, *Miseria e malattie*, str. 224.

¹³ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

¹⁴ Plahuta, *Prehrana na Goriškem*, str. 63.

¹⁵ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 585.

slovenskem prostoru poznali še pod drugimi imeni: poleg že omenjene *milanske rože* še *alpski skorbut*, *sončna opeklina* in *rdeča bolezen*.¹⁶

Bolezen se je po letu 1730 razširila iz Španije na vzhod, v Francijo, severno in osrednjo Italijo ter na Balkan.¹⁷ V drugi polovici 19. stoletja so bile na udaru predvsem severna Italija,¹⁸ Romunija, severna Francija in južna Španija. Na Avstro-Ogrskem se je bolezen pojavljala v največji meri na Goriškem in Gradiškem, Ogrskem, v Bukovini, občasno pa tudi v južnem predelu Tirolske.¹⁹ Razširila se je vzporedno s povečevanjem obdelovalnih površin, namenjenih sajenju koruze. Te so predvsem v ravninskih pokrajinah zavzemale vse večje površine, v Venetu (Benečiji) leta 1846 več kot 53 odstotkov vse obdelovalne zemlje. Sajenje koruze je bilo zelo dobičkonosno, enostavna pridelava pa je zanimanje zanj samo še povečala. Ena glavnih posledic tako izrazite naslonitve na le eno kulturo je bila radikalna sprememba diete, kar je posledično vodilo v pojav in širjenje bolezni.²⁰

Socialne razmere v furlanskem delu dežele Goriške in Gradiške

Revščina in splošno pomanjkanje sta bila pereča problema, s katerima se je goriška družba soočala v desetletjih pred prvo svetovno vojno, tako v urbanem kot podeželskem okolju.²¹ Najpogostejši razlogi za slabe socialne razmere so bili neprimerna infrastruktura, pomanjkanje izobrazbe, zadolženost, posledice gospodarskih kriz in sprememb ter slabe letine.²² Pelagra je bila posledica teh dejavnikov in je v največji meri prizadela kolone ter kmetijske delavce,²³ ki so živeli v slabih razmerah in niso imeli dostopa do kvalitetne hrane ter ustrezne zdravstvene oskrbe.²⁴ Koloni so bili kmetje, ki niso bili lastniki zemlje, ampak so jo imeli v najemu, večinoma pri katerem od veleposestnikov, nekdanjih fevdalnih družinah, bogatih kmetih, meščanih in župnijah. Kolonat je bil v največji meri razširjen v furlanskem delu dežele, deloma pa tudi v Goriških brdih in delu Vipavske doline. Večinoma je šlo za sistem obdelovanja polj, sadovnjakov in

¹⁶ Neusser, *Die Pellagra*, str. 3.

¹⁷ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 179.

¹⁸ Za Italijo gl. Sorcinelli, *Miseria e malattie*, str. 224–285.

¹⁹ Flamm, *Die Pellagra*, str. 11–19.

²⁰ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 591.

²¹ Gl. Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 41–59.

²² Gl. Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 281–299.

²³ Neusser, *Die Pellagra*, str. 50–52.

²⁴ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 589.

vinogradov v dogovoru med lastniki zemljišč, kolonskih hiš in hlevov na eni strani ter delovno silo oziroma koloni na drugi. Sistem je spominjal na tlačanskega in je med koloni prehajal iz roda v rod. Delavci so obdelovali kmetijske površine in morali hkrati lastnikom zemlje pošiljati različne dajatve v obliki pridelkov.²⁵ Sistem je bil deležen številnih kritik, ki jih najdemo tudi v takratnem časopisju: »Koloni so najemniki, ki sprejmejo od posestnika v najem zemljišča, hišo, živino, kmetijsko orodje in kar se še potrebuje za obdelovanje vinogradov, njiv, travnikov. Pogodba velja za eno ali več let; najemnina se plačuje v blagu. Kmet, ki obdeluje gospodova zemljišča, da temu kot najemnino n. pr. dve tretjini pridelanega vina in žita ter polovico sadja. Če gospod ni zadovoljen s kolonom, odpusti ga konec leta in kolon je z ženo in otroci na cesti. Stanje kolonov je silno trdo.«²⁶ Številni koloni so se zaradi sistema, v katerega so bili vpeti, soočali z revščino. Neznani dopisnik je leta 1875 v goriškem časopisu *Glas* zapisal: »Vzrok naše revščine je kolonstvo, temu vzroku pa ni pomagati, razim s kako energično državno postavo /.../. Tako smo Brici večidel materjalni in duševni sužnji goriških in drugih baronov in posestnikov. In to je tudi vzrok, da smo v narodni zavesti ravno tu ob italjanski meji proti drugim Slovincem najbolj zaostali tako, da jih niti dohajati ne moremo. — So sicer nekteri posestniki, ki z nami vsmiljeno ravnaajo, pa so tudi taki, katerim je milosrčnost popolnoma neznana čednost.«²⁷ Neznani dopisnik je v Gorici leta 1900 dodal: »Ako prebodiš namreč v Furlaniji ure sveta in vidiš tam sto in sto delavnih rok na prostranem polju — pa prašaš: čegavo je vse to prostrano polje, imenovali ti bodo dve, tri imena, jednega grofa in dva barona ali pa tudi narobe. — To so lastniki, to so gospodarji, vsi drugi so pa koloni, nekaka vrsta najemnikov in pa tem slednjim podrejeni ‚sottani‘, delavci, katerih je po številu seveda največ. Lastnik, baron ali grof, ima od zemljišč največ dobička, ker mora živeti kakor grof ali baron (?!); za njim pride kolon ali najemnik, ki tudi rajši živi dobro, nego slabo — in kakor tretji šele pride ‚sottano‘ ali delavec, kateremu ostane za življenje baž le toliko, da diha. Večina teh delavcev je namreč oženjenih ter imajo navadno še vse polno otrok. Njih dnina ali mezda znaša od 50 do 80 novcev na dan, in s tem naj preživi delavec sebe, ženo in če treba, poleg tega še 6 do 8 otrok. In vendar jih preživi — pa kako! Polenta zjutraj, polenta opoldne, polenta zvečer; polenta v pomladi, polenta poleti, polenta v jeseni, polenta po zimi — z jedno besedo: polenta — brez konca in kraja — to je jedina hrana furlanskega delavca. Toda da bi bila ta polenta vsaj iz zdrave koruzne moke!! V Furlaniji se pridelava namreč največ koruze, ker ta najbolj obrodi in je najcenejši živež za tamošnje prebivalstvo. Kolon ali najemnik daje svojim delavcem navadno koruzo mesto denarja.«²⁸ Ta sistem je revno prebivalstvo le še v večji meri navezal na koruzo in še

²⁵ Stres, *Oris kolonata*, str. 179–180.

²⁶ *Soča*, 24. 7. 1885, št. 30.

²⁷ *Glas*, 8. 10. 1875, št. 41.

²⁸ *Gorica*, 19. 6. 1900, št. 49.

Slika 1: Primer kmečke hiše v furlanskem delu Goriške in Gradiške. Stanovanjski objekti so bili še konec 19. stoletja velikokrat kriti s slamo ter brez tlaka, ločenih prostorov, ustreznega prezračevanja, ogrevanja in dostopa do svetlobe (Caprin, *Pianure friulane*, str. 249).

poslabšal razmere, povezane s pelagro. Problematična je bila predvsem slabo obdelana koruza, saj so kmetje, da bi zaslužili čim več, velikokrat prodali najboljše pridelke, koruzo slabše kvalitete, tudi gnilo, pa so uporabili doma za pripravo moke.²⁹ Razmere so se dodatno poslabšale v času slabih letin, saj je uničenje raznovrstnih pridelkov v veliki meri še povečalo odvisnost od koruze.³⁰

Podobno kot v bližnjem Venetu je bilo na Goriškem in Gradiškem pridelovanje koruze zaradi podnebnih in geografskih danosti glavna poljedelska dejavnost. V deželo so jo iz sosednje Italije pripeljali v začetku 17. stoletja.³¹ Dobro stoletje in pol kasneje jo omenja goriški zdravnik Anton Muznik, ki je v delu *Goriško podnebje* med drugim zapisal, da je polenta iz koruze najpomembnejša jed nižjih slojev ravninskega dela dežele.³² V naslednjih desetletjih se je njen pomen le še povečal, tako da je postala najpomembnejša žitarica dežele. Količina pridelka se je v 19. stoletju postopno povečevala,

²⁹ Gorica, 19. 6. 1900, št. 49.

³⁰ Edinost, 21. 9. 1887, št. 78.

³¹ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 258.

³² Muznik, *Goriško podnebje*, str. 70.

kar je razvidno iz deželnih statistik. Povprečje za obdobje med letoma 1856 in 1861 je bilo okoli 178.000 hektolitrov,³³ tri desetletja kasneje pa so jo pridelali tudi do 300.000 hektolitrov. Na drugem mestu je bila konec 19. stoletja pridelava pšenice, a je bila v tem obdobju pridelana količina le okoli 120.000 hektolitrov.³⁴ Koruzi so na prehodu iz 19. v 20. stoletje namenjali kar tretjino vseh obdelovalnih površin dežele.³⁵ Večino so jo pridelali v furlanskem delu dežele, ki je bil ravninski in je omogočal najboljše pogoje za rast te žitarice. Zemljiški lastniki in koloni so vse več površin namenjali koruzi zaradi dobičkonosnosti, saj so železniške povezave in parniki omogočili lažji in cenejši prevoz tudi v bolj oddaljene predele države ali v tujino.³⁶ S povečanjem obdelovalnih površin so se pridelovanju koruze prilagodili tudi jedilniki lokalnega, predvsem revnejšega prebivalstva. Na podeželju so prevladovale predvsem jedi iz koruze in krompirja, ki sta bila zaradi enostavne pridelave, zanesljivosti in količine osnovni živili v večjem delu Evrope.³⁷ obroki so bili enolični, nekateri jedilniki so se dnevno ponavljali. Predvsem polenta je bila ponekod v Furlaniji glavni vir prehrane revnejših slojev.³⁸ Številne družine so prodale najboljše pridelke in živele od tega, kar jim je ostalo in je bilo večinoma slabše kakovosti.

Pelagra na Goriškem in Gradiškem

Pretirana enoličnost prehrane, ki je temeljila na koruzi, je imela dolgoročno katastrofalne posledice, ki so se kazale predvsem na zdravju prebivalcev, njihovi zmožnosti za delo in pričakovani življenjski dobi.³⁹ V Furlaniji in deloma v Brdih ter na kraškem robu, kjer je bila koruza najbolj razširjena, se je v 19. stoletju posledično razširila pelagra. Bolezen se v deželi prvič omenja leta 1832 v poročilu goriške javne bolnišnice in umobolnice,⁴⁰ v naslednjih desetletjih pa je na nekaterih območjih postala stalnica. Izstopal je predvsem sodni okraj Červinjan (*Cervignano del Friuli*), v katerem so v povezavi z boleznijo največkrat omenjali naselja Červinjan, Fiumicello, Muscoli, Topoljan (*Tapogliano*),

³³ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 264.

³⁴ Rutar, *Poknežena grofija Goriška*, str. 69–70.

³⁵ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 265–267.

³⁶ Glej: Marušič, *Prispevki k poznavanju*, str. 59–72; Luchitta, *La Camera di Commercio*, str. 49–51; Devetak, *Društveno življenje*, str. 42–51.

³⁷ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 173–185.

³⁸ Plahuta, *Prehrana na Goriškem*, str. 63–70.

³⁹ Fuchs, *Gender and Poverty*, str. 100.

⁴⁰ Neusser, *Die Pellagra*, str. 44–45.

Scodovacca in Terzo.⁴¹ Zaradi neodzivnosti oblasti in bogatih lastnikov zemlje ter slabe izobrazbe in življenjskih razmer lokalnega prebivalstva se je bolezen hitro razširila ter prešla okvirje zmožnosti reševanja s strani lokalnega okolja. Rizična skupina so bile predvsem družine, ki so se ukvarjale s kmetijstvom ali malo obrtjo – nižji družbeni sloji –, zaradi česar se je za pelagro uveljavilo ime »bolezen revežev«.⁴² V Slovincu so dodali, da je bolezen »hči glada in mati umobola«.⁴³

Bolezen se je pričela endemično širiti od začetka 80. let 19. stoletja, tako da je število bolnih hitro naraščalo. Leta 1884 je bilo v statistiki zabeleženih 320 težjih primerov bolezni, dve leti kasneje 338, v prvih osmih mesecih leta 1887 pa že 404.⁴⁴ Goriški zgodovinar Simon Rutar v knjigi *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska omenja*, da naj bi v začetku 90. let 19. stoletja v nekaterih predelih furlanske ravnice pelagra prizadela kar 25 odstotkov prebivalstva, predvsem tistih iz nižjih slojev.⁴⁵ V tem obdobju naj bi bilo kar 90 odstotkov bolnikov kmečkih delavcev oziroma kmetovalcev.⁴⁶ Bolezen se je širila kljub ukrepom, ki jih je uvedla oblast in bodo predstavljeni v nadaljevanju. Po deželni statistiki naj bi bilo v gradiškem političnem okraju leta 1908 1330 obolelih za pelagro, 542 moških in 788 žensk.⁴⁷ Leta 1912 je bila v sodnih okrajih Červinjan in Krmin (*Cormons*) ta številka 593, in sicer 148 moških, 303 ženske in 142 otrok.⁴⁸ Ti podatki niso odražali celotne problematike, saj so oblasti opozarjale, da številni bolniki zaradi sramu ali strahu pred izgubo dela oziroma službe niso želeli naznaniti, da se soočajo s pelagro.⁴⁹ Kot je razvidno iz teh podatkov, je bolezen v večji meri prizadela ženske kot moške. Razlogi za to so bili predvsem slabša prehrana žensk, prevelika delovna obremenitev, fizično delo med nosečnostjo in takoj po njej ter slabša izobraženost.⁵⁰ Na to so opozarjali tudi takratni sodobniki: »Skoro v vseh starostnih vrstah je pretežna večina pelagroznih ženskega spola, zlasti pa v starostni vrsti od 30 do 50 let, ki je v njej 235 slučajev pelagre, proti 53 slučajem, ki odpadejo na moški spol: torej nad štirikrat več.«⁵¹ Tudi med tistimi, ki so morali pomoč iskati v psihiatričnih ustanovah, je bilo več žensk.⁵² Na Goriškem in Gradiškem je bilo v obdobju med letoma 1876 in 1886 med psihiatričnimi

⁴¹ Cilensček, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

⁴² *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

⁴³ *Slovenec*, 25. 6. 1891, str. 142.

⁴⁴ Cilensček, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

⁴⁵ Rutar, *Poknežena grofija Goriška*, str. 70.

⁴⁶ Cilensček, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

⁴⁷ *Soča*, 13. 3. 1909, št. 30.

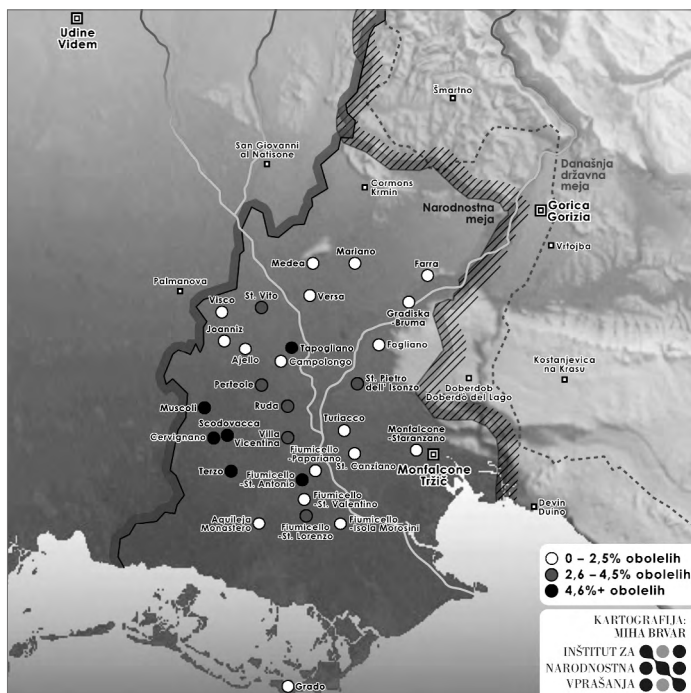
⁴⁸ *Soča*, 27. 5. 1913, št. 51.

⁴⁹ Sorcinelli, *La pellagra*, str. 23; *Poročilo deželnemu zboru 1902*, str. 41.

⁵⁰ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 596–602.

⁵¹ *Soča*, 13. 3. 1909, št. 30.

⁵² Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 597.

Slika 2: Naselja, v katerih je zdravstvena komisija z Dunaja leta 1886 zaznala primere pelagre. Najvišji delež bolnega prebivalstva so imela naselja, označena s črno barvo (>4,5 %), manjši pa tista, označena z sivo (2,6–4,5 %) in belo barvo (<2,5 %). (Avtor zemljevida Miha Brvar, Inštitut za narodnostna vprašanja).

bolniki 59 odstotkov žensk.⁵³ Prizadeti so bili tudi otroci, ponekod pa celotne družine, ki si zaradi pomanjkanja pogosto niso mogle privoščiti zdravljenja ali odhoda v bolnišnice, ki so bile redke ali jih na podeželju sploh ni bilo. Pelagra je marsikoga pogrnala v obup, svoje so dodale še psihične težave, ki so se pojavile, če bolezen ni bila zdravljena. Prihajalo je do samomorov številnih bolnikov. Leta 1906 je na primer v Fiumicellu 30-letni pelagrični bolnik zaradi psihičnih težav z nožem napadel lekarinarja.⁵⁴ Istega leta je zaradi bolezni samomor z obešenjem naredila neznana ženska iz Martiščine (*San Martino del Carso*),⁵⁵ naslednje leto pa 41-letna bolnica s skokom skozi okno goriške ženske bolnišnice.⁵⁶

Leta 1886 je posebna zdravniška komisija pod vodstvom zdravnika Edmunda

⁵³ Neusser, *Die Pellagra*, str. 5.

⁵⁴ *Soča*, 27. 6. 1906, št. 51.

⁵⁵ *Gorica*, 31. 3. 1906, št. 26.

⁵⁶ *Gorica*, 22. 1. 1907, št. 7.

von Neusserja, čigar delo v deželi bo podrobneje predstavljeno v nadaljevanju, pripravila poročilo o zdravstvenih razmerah in posledicah pelagre v furlanski nižini, ki je vključevalo statistično poročilo o deležu prizadetega prebivalstva. Iz podatkov je razvidno, da so bili najbolj prizadeti kraji Červinjan, Fiumicello (San Antonio), Muscoli, Scodovacca, Tapogliano in Terzo, kjer je delež pelagričnih bolnikov presegal 4,5 odstotka celotne populacije. Med 2,5 in 4,5 odstotka bolnih so imele občine Fiumicello (San Lorenzo), Perteole, Ruda, San Pietro dell'Isonzo, San Vito in Villa Vicentina. Posamezni primeri so se pojavljali v celotnem ravninskem furlanskem delu dežele, predvsem zahodno od reke Soče (Slika 2).⁵⁷ Omenjene občine v statistični razpredelnici so služile za analizo smrti zaradi pelagre, ki je bila izdelana na podlagi podatkov iz mrliških knjig v obdobju med letoma 1865 in 1900 (Tabela 1). Zbrani so bili podatki za dvanajst duhovnij na prizadetem območju.⁵⁸ Od skupno 11.845 umrlih v obravnavanem obdobju je bila pelagra kot vzrok smrti navedena pri 163 osebah (1,38 odstotka). Glede na delež okuženega prebivalstva bi bilo pričakovati več smrti, a je treba upoštevati, da je lahko pri nekaterih bolnikih smrt povzročilo več pridruženih boleznih, nekatere so prepeljali v goriško bolnišnico in so tam umrli, vprašljivo je tudi znanje oseb, ki so vzrok smrti potrjevale in zapisovale v mrliške knjige.⁵⁹ Pridobljeni podatki so bili statistično obdelani. Čeprav bi bilo glede na časopisno poročanje in odzive oblasti pričakovati, da bo največ smrtnih primerov v 80. letih 19. stoletja, je iz zbranih podatkov razvidno, da je bilo največ smrti zaradi pelagre desetletje kasneje. Največ primerov, po dvanajst, je navedeno za leti 1898 in 1899 (Graf 1). Čeprav je bilo za bolezen značilno, da se večinoma pojavlja v toplejših mesecih leta, iz podatkov niso razvidna večja odstopanja pri smrtih glede na mesec v letu (Graf 2). Iz podatkov o starosti ob smrti je razvidno, da je bolezen prizadela vse starostne skupine. Največ umrlih je bilo starejših od 40 let, posebej je izstopala starostna skupina med 61 in 70 let (Graf 3). Če primere razdelimo glede na spol, vidimo, da je med mlajšimi umrlimi več žensk kot moških. V starostni skupini do desetega leta so bile vse umrle ženskega spola, izstopa pa tudi starostna skupina 41 do 50 let, kjer je bilo primerov smrti med ženskami skoraj dvakrat toliko kot pri moških. Delež umrlih moških je višji v starostni skupini med 61 in 80 let (Graf 4). Razlika je razvidna tudi pri povprečni starosti ob smrti. Ta je bila pri ženskah 52,7 leta, pri moških pa 59,5 leta.

⁵⁷ Neusser, *Die Pellagra*, str. 6.

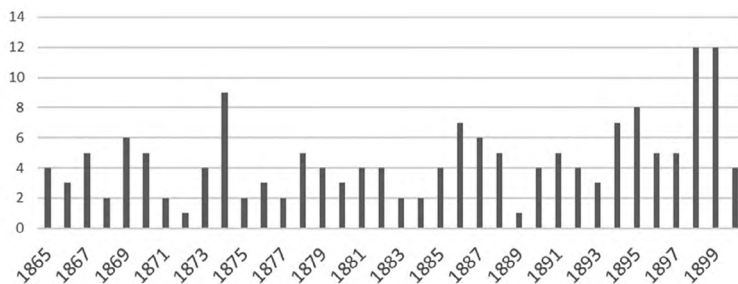
⁵⁸ V goriškem nadškofijskem arhivu (*Archivio Arcidiocesi di Gorizia*) so bile pregledane mrliške knjige za duhovnije Červinjan, Ioaniz, Muscoli, Oglej (*Aquilea*), Perteole, Ruda, Scodovacca, San Martino (Terzo), Terzo, Topoljan, Verša (*Versa*) in Visco (za celotno navedbo virov glej poglavje Viri in literatura).

⁵⁹ Fratnich, *Poročilo*, str. 20.

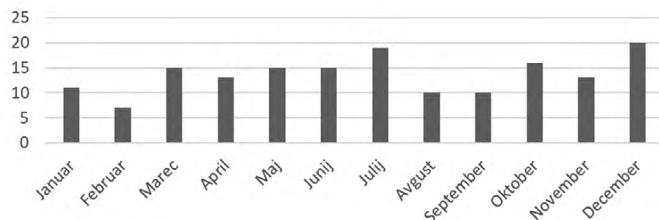
Tabela 1: Število smrtnih primerov zaradi pelagre v dvanajstih furlanskih duhovnijah med letoma 1865 in 1900.

Duhovnja	Skupno število umrlih v obdobju med letoma 1865 in 1900	Umrli zaradi pelagre	Delež bolnih leta 1886 (v %) glede na podatke zdravstvene komisije
Červinjan	2025	22	6
Ioaniz	728	13	1,5
Muscoli	506	14	6
Oglej	1695	9	2
Perteole	1387	27	4
Ruda	1226	9	4
Scodovacca	705	6	5
San Martino (Terzo)	573	19	5
Terzo	1098	21	5
Topoljan	576	3	5
Verša	614	4	1
Visco	712	16	2,1
Skupaj	11845	163	

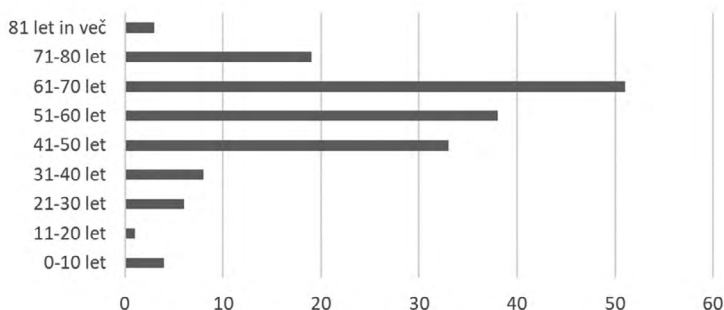
Graf 1: Število umrlih za pelagro v obdobju med letoma 1865 in 1900 (ACAG, Matricole: Aquileia, Cervignano, Ioannis, Muscoli, Perteole, Ruda, Scodovacca, Tapogliano, Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia, Versa, Visco).

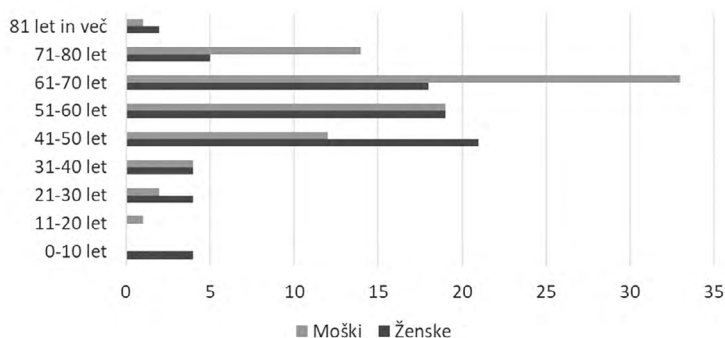
Graf 2: Število umrlih glede na mesec v obdobju med letoma 1865 in 1900 (ACAG, Matricole: Aquileia, Cervignano, Ioannis, Muscoli, Perteole, Ruda, Scodovacca, Tapogliano, Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia, Versa, Visco).

Graf 3: Skupno število umrlih v dvanajstih furlanskih duhovnijah po starostnih skupinah v obdobju med letoma 1865 in 1900 (ACAG, Matricole: Aquileia, Cervignano, Ioannis, Muscoli, Pereteole, Ruda, Scodovacca, Tapogliano, Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia, Versa, Visco).

Graf 4: Število umrlih v dvanajstih furlanskih duhovnijah glede na starost po spolu v obdobju med letoma 1865 in 1900 (ACAG, Matricole: Aquileia, Cervignano, Ioannis, Muscoli, Pereteole, Ruda, Scodovacca, Tapogliano, Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia, Versa, Visco).

Večino bolnikov so zaradi simptomov, ki so bili povezani s psihičnim stanjem, napotili v goriško psihiatrično bolnišnico, ki je bila zaradi tega močno obremenjena. V poročilu goriške javne bolnišnice in umobolnice, ki so jo vodili usmiljeni bratje sv. Ivana, iz leta 1883 so zapisali, da so v svojih prostorih zdravili največ bolnikov s to boleznijo v vsej državi. V poročilu je bilo zapisano še: *»V resnici, kmečko ljudstvo nam daje velikansko število na milanski roži obolelih, kateri sami pravijo, da je revščina in*

pomanjkanje poglavitni vzrok ovej grozoviti bolezni, ki jih muči. – Britko je zares, ako se pomisli, da se tisti ljudje, ki so človeški družbi najkoristnejši, najbolj zanemarjajo ter, ako ji tudi lakota ne umori naravnost, vendar obolijo in pamet izgubljajo, ker jim pomankuje hrane, katero v potu svojega obraza drugim pridelujejo.»⁶⁰ Goriška bolnišnica je leta 1882 v svojih poročilih zaradi povečanega števila bolnikov uvedla posebno rubriko o pelagri.⁶¹ Vsako leto je sprejela številne bolnike, ki so trpeli za to boleznijo. Tega leta je bilo sprejetih 34 bolnikov, od katerih jih je 18 ozdravelo, pet pa umrlo.⁶² Leta 1900 je bila ta številka 29 sprejetih, 17 ozdravljenih in trije umrli.⁶³ Višja smrtnost je bila med bolnicami – v goriški ženski bolnišnici jih je leta 1905 od 38 sprejetih umrlo osem.⁶⁴ Bolnišnica usmiljenih bratov je leta 1900, ob dvajsetletnici vodenja statistike pelagričnih bolnikov, izdala posebno poročilo, v katerem je primarij medicinskega oddelka in oddelka za psihiatrijo Ernest Fratnich opisal glavne metode zdravljenja bolezni in predstavil podrobnejšo bolnišnično statistiko.⁶⁵

Iz nje je razvidno, da je bolnišnica med letoma 1881 in 1900 sprejela 528 pelagričnih bolnikov, od katerih se jih je 176 zdravilo na psihiatričnem oddelku. Vsi primeri so bili moškega spola, ker so se v Gorici ženske zdravile v ženski bolnišnici.⁶⁶ Iz podatkov (Graf 5) je razvidno, da so največ bolnikov sprejeli sredi 80. let 19. stoletja, ko je bila tudi glede na časopisno poročanje bolezni v največjem razmahu. Največ bolnikov – 73 – so sprejeli leta 1886. Po letu 1890 je število novih bolnikov upadlo in se ustalilo pri okoli 10–20 sprejemov na leto. Velika večina bolnikov je bila starih med 30 in 50 let, sledila je starostna skupina nad 50 let, mlajši od 30 let pa so predstavljali slabo petino sprejetih (Graf 6).⁶⁷ Zdravljenje je bilo v tem obdobju uspešno pri dobri četrtini bolnikov, pri 41 odstotkih pa je prišlo do izboljšanja. Pri manjšem deležu ni prišlo do pozitivnih sprememb, skoraj petina pa je zaradi pelagre kljub zdravljenju izgubila življenje (Graf 7).⁶⁸

⁶⁰ Statistično poročilo, str. 12.

⁶¹ Soča, 30. 5. 1884, št. 22.

⁶² Statistično poročilo, str. 6.

⁶³ Ausweis über, str. 13.

⁶⁴ Soča, 5. 1. 1906, št. 2.

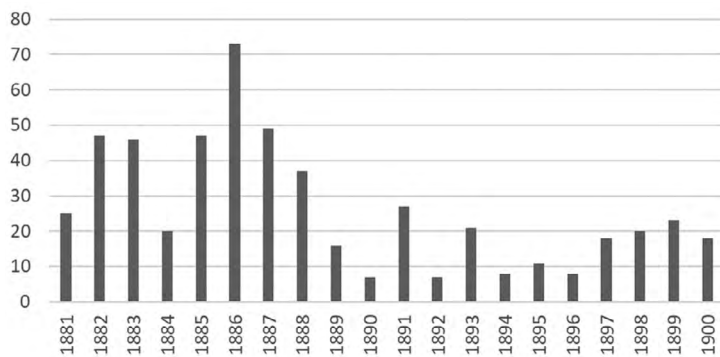
⁶⁵ Fratnich, Poročilo, str. 20–22.

⁶⁶ Prav tam, str. 21.

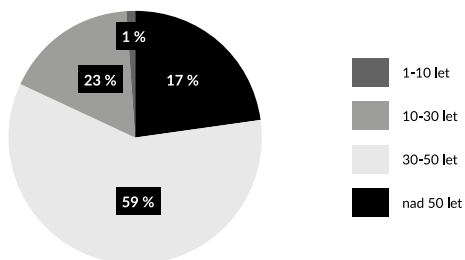
⁶⁷ Prav tam, str. 20.

⁶⁸ Prav tam, str. 20.

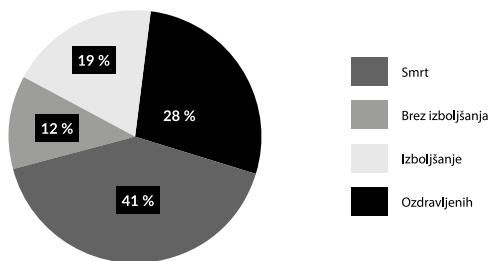
Graf 5: Število sprejetih bolnikov v bolnišnici usmiljenih bratov med letoma 1881 in 1900 (Fratnich, *Poročilo*, str. 21).

Graf 6: Starostna struktura pelagričnih bolnikov, sprejetih v bolnišnico usmiljenih bratov med letoma 1881 in 1900 (Fratnich, *Poročilo*, str. 20).

Graf 7: Izid zdravljenja pelagričnih bolnikov, sprejetih v bolnišnico usmiljenih bratov med letoma 1881 in 1900 (Fratnich, *Poročilo*, str. 20).

Bolezen je puščala težke posledice na prizadetem območju, vplivala na njegov razvoj in postala del vsakdana tamkajšnjega prebivalstva. Marsikdo je edino rešitev za izboljšanje življenjskih razmer našel v izseljevanju, ki je bilo na območju dežele in še posebej furlanske nižine od 70. let 19. stoletja dalje množično.⁶⁹ Številni primeri izseljevanja furlanskega prebivalstva so opisani v časopisju: »*Zopet je počil glas, da hoče mnogo prebivalcev naše Furlanije preseliti se v Ameriko. V Brumi, predmestju gradiškega mesta, pripravlja se nekda na daljno pot unstran Oceana 18 družin. V korminskem okraji je naraslo število oseb, ki se nameravajo preseliti v argentinsko republiko, do 1000, večinoma so gosposki kmetje (koloni) in njihove družine.*«⁷⁰ Samo iz Romansa, Versa in Tapogliana je med letoma 1878 in 1882 glede na zapise v časopisu *l'Eco del Litorale* v tujino emigriralo 48 družin oziroma 234 ljudi.⁷¹ Zelo pomenljiv je tudi podatek, da se je število prebivalcev dežele med letoma 1869 in 1880 povečalo le za 3 odstotke, kar je bilo najmanj med vsemi slovenskimi deželami in daleč od cislajtanskega povprečja, ki je znašalo 9,5 odstotka.⁷² Tudi iz podatkov za obdobje med letoma 1869 in 1910 je razvidno, da prebivalstvo Goriške in Gradiške ni naraščalo tako hitro kot v sosednjih deželah. Goriško prebivalstvo se je v tem obdobju povečalo za 25,7 odstotka, prebivalstvo Trsta za 84 odstotkov, Istre pa za 51,7 odstotka.⁷³ Iz virov je razvidno, da je izseljevanje pospeševala tudi pelagra. V *Gospodarskem listu* so leta 1887 zapisali: »*Naši posestniki so zgubili vso nado v boljšo bodočnost, da so vsi pobiti ter nemajo ni sredstev, ni poguma, da bi se brez kake pomoči povzdignili iz svoje onemoglosti, in da se koloni, — da ubeže siromaštvu in strašnim mukam pelagre, — pripravljajo v celih trumah preseliti se unstran Oceana; to pa bi odtegnilo našej deželi na stotine delavnih rok, ktere ne žele nič iskreneje, nego da se morejo krepke ohraniti in še dalje obdelavati rojstna tla in če treba tudi ja zvesto braniti.*«⁷⁴ Da bi pomagali prizadetemu prebivalstvu in preprečili širjenje bolezni, so posamezniki in lokalne, deželne ter državne oblasti od sredine 80. let 19. stoletja organizirali različne oblike pomoči.

⁶⁹ Več o izseljevanju gl. Kalc, *Migration Movements*, str. 49–71.

⁷⁰ *Soča*, 29. 8. 1879, št. 34.

⁷¹ *l'Eco del Litorale*, 19. 11. 1882, št. 93.

⁷² *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1875*, str. 12–13; *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1881*, str. 12–13. Prebivalstvo Štajerske se je med letoma 1869 in 1880 povečalo za 7,2 odstotka, Koroške za 3,6 odstotka, Kranjske za 3,9 odstotka, Istre za 16,2 odstotka, Trsta pa za 17,4 odstotka.

⁷³ Kalc, *Vidiki razvoja prebivalstva*, str. 683.

⁷⁴ *Gospodarski list*, 14. 10. 1887, št. 19.

Ukrepi za boj proti pelagri

Zaradi velikega števila bolnih oseb in smrtnih primerov se je pričela pelagra v 80. letih 19. stoletja vse pogosteje pojavljati v časopisih. V časopisu *L'Isonzo* se omenja že leta 1876 v povezavi s polento.⁷⁵ Dopisniki iz prizadetih krajev in zdravniki, ki so se srečevali z bolniki, so pričeli javnost opozarjati na bolezen predvsem po letu 1884,⁷⁶ klici pa so kmalu dosegli tudi predstavnike lokalnih in deželnih oblasti, širšo javnost ter medicinsko stroko v državi. Med javnostjo celotne države je požela veliko zanimanja zaradi svoje specifičnosti in geografske omejenosti na določena območja (npr. Goriška in Gradiška, Tirolska, Bukovina). Številna poročila in članke o pelagri na Goriškem in Gradiškem tako najdemo v časopisju po vsej državi.⁷⁷ Na vse bolj kritične razmere so opozarjale tudi prizadete občine, ki zaradi števila bolnikov niso zmogle kriti stroškov njihovega zdravljenja.⁷⁸ Njihove prošnje so na Dunaj ponesli goriški politiki, aktivna sta bila predvsem Franc Coronini in Egon Hohenlohe.⁷⁹

Prve pobude in ukrepi za izboljšanje razmer na prizadetih območjih so prišli s strani lokalnih človekoljubov, ki so bili v neposrednem stiku z okoljem ter so se prvi soočili s hudimi posledicami bolezni. Eden od pomembnejših ukrepov za preprečevanje razvoja bolezni je bila zagotovitev pestrejšje prehrane in odmik od enoličnih jedilnikov, sestavljenih pretežno iz koruznih jedi. K temu so pozivali tudi številni članki v časopisju: »*Edini pomoček to bolezen kolikor možno omejeti bil bi, ako bi se prebivalstvo boljših in tečnejših jedi preskrbovalo. Se ve da je to kaj težko, kajti države imajo dandanes ogromnih stroškov z drugimi potrebami. Pri vsem tem bi pa občine same lahko prevzele nalogo preskrbeti svojim občanom tečnejšega živeža z ustanovljanjem zavodov, koder bi se prodajale tečne jedi in kruh v ceno ne ozirajoč se na dobiček.*»⁸⁰ V začetku leta 1886 sta tako Antonio Dreossi in Giovanni Zanetti v Červinjanu, enem najbolj prizadetih krajev, odprla javno kuhinjo, kjer so tamkajšnji reveži za štiri krajcarje dobili obrok zelenjavne juhe.⁸¹ Kuhinja je delovala kot precedens za nadaljnje tovrstne ukrepe, ki so jih lokalne in deželne oblasti izvajale v naslednjih desetletjih.⁸² Ukrep se je izkazal za učinkovitega. Do začetka 20. stoletja so občine, lokalne skupnosti in zasebniki po številnih

⁷⁵ *L'Isonzo*, 1. 11. 1876, št. 88.

⁷⁶ *Corriere di Gorizia*, 17. 4. 1884, št. 40.

⁷⁷ Primer: *Wiener Zeitung*, 26. 2. 1888, št. 47; *Das Vaterland*, 5. 3. 1888, št. 67; *Die Presse*, 14. 1. 1889, št. 14; *Kuryer Lwowski*, 8. 3. 1888, št. 68.

⁷⁸ *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

⁷⁹ *Edinost*, 16. 6. 1886, št. 48.

⁸⁰ *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

⁸¹ *Corriere di Gorizia*, 12. 1. 1886, št. 5.

⁸² Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 98–105.

furlanskih krajih odprli posebna gostišča, kjer so bolniki hrano dobili brezplačno ali po nizki ceni. Delovanje so financirali državna in deželna oblast ter zasebni donatorji.⁸³ V naslednjih letih so sledile nekatere druge pobude angažiranih posameznikov. V Červinjanu sta že omenjeni Dreossi in neki Antonielli več let vodila zdravniško postajo, kjer so pomagali bolnikom.⁸⁴ Dodaten ukrep, ki so ga izvajale lokalne oblasti ob pomoči deželnega financiranja, je bila gradnja peči, s katerimi bi ustrezno termalno obdelali koruzno moko in zagotavljali pregled kakovosti koruznega žita. Eno prvih so s pomočjo državnih sredstev zgradili leta 1889 v Terzu. Na otvoritvi so bili prisotni politični predstavniki iz Trsta, okrajni glavar, deželni glavar in številni drugi lokalni politični predstavniki. Prvi dan so spekli kruh za 50 revežev.⁸⁵ Poleg peči so v številnih krajih po Furlaniji odprli posebne javne kuhinje in gostilne.⁸⁶ Večina kuhinj in gostiln je delovala po 50 dni na leto, namenjene so bile izključno pelagričnim bolnikom, odprli pa so jih v jesenskih ali zimskih mesecih, ko je bil revnemu prebivalstvu dostop do hrane otežen. Leta 1909 je delovalo deset tovrstnih gostiln, in sicer v Martinščini, Aiellu, Pierisu, Červinjanu, Terzu, Villi Vicentini, Ogleju, Fiumicellu, Muscolih in Scodovacci. Skupno število oseb, ki so obiskovale gostilne, je znašalo 310, od katerih je bilo 82 otrok mlajših od deset let. Mednje so skupno razdelili 16.903 porcij kosila in 4200 porcij večerje. Skupni strošek je znašal okoli 9400 kron. V poročilu je c. kr. višji okrajni zdravnik v Gradišču, dr. Antonio Lius, zapisal, da se je bolnikom, ki so se prehranjevali v gostilnah, zdravstveno stanje izboljšalo.⁸⁷ Poleg kuhinj so se v povezavi s prehrano pojavili predlogi, da bi sajenje koruze nadomestili s sajenjem krompirja, s čimer bi bolezen zatrli v kali.⁸⁸

Poleg lokalnih pobud v Furlaniji so se k reševanju krize priključili tudi drugi deležniki. Oblasti na vseh ravneh so večkrat poskušale intervenirati in pomagati bolnikom, a so bile le delno uspešne. Goriški politični predstavniki so sredi 80. let 19. stoletja urgirali na Dunaju pri državnih oblasteh, naj pripravijo širše zastavljeno finančno in organizacijsko pomoč prizadetim. Njihova prizadevanja so obrodila sadove. Leta 1886 je prizadete predele Furlanije obiskala zdravstvena komisija z Dunaja, ki jo

⁸³ Gorica, 22. 4. 1902, št. 32.

⁸⁴ Soča, 13. 11. 1900, št. 131.

⁸⁵ Soča, 18. 1. 1889, št. 3.

⁸⁶ Sorcinelli, *La pellagra*, str. 22. Podoben sistem razdeljevanja hrane v posebnih prostorih (*locande sanitarie*) so po letu 1902 organizirale lokalne in medicinske oblasti na prizadetih območjih v italijanski deželi Marke.

⁸⁷ Soča, 25. 8. 1910, št. 97.

⁸⁸ *Primorski gospodar*, 21. 5. 1907, št. 10; Sorcinelli, *Miseria e malattie*, str. 257–258. Krompir kot glavni prehranski pridelek, ki bi bil zaradi učinkovite pridelave sposoben nadomestiti koruzo, so predlagale tudi medicinske institucije v osrednji Italiji, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja prav tako zelo prizadeta zaradi pelagre.

Slika 3: Zdravnik Edmund von Neusser (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7e/Edmund_Neusser.jpg).

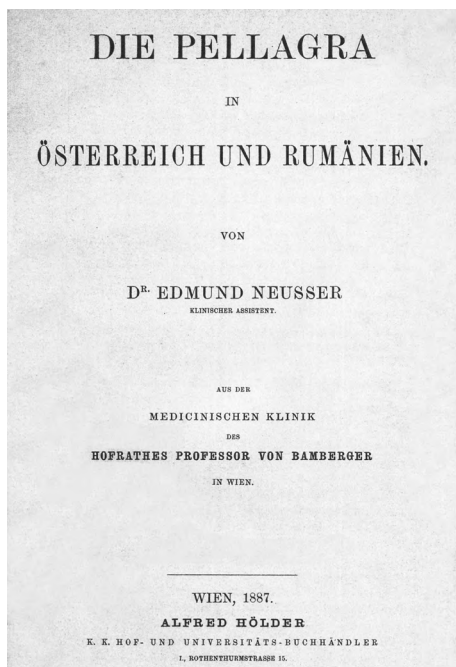
je na teren poslala državna oblast. Komisijo je vodil dr. Edmund von Neusser, eden največjih izvedencev za pelagro v državi,⁸⁹ ob pomoči predstojnika goriške bolnišnice usmiljenih bratov Ivana Sobela in dveh asistentov z Dunaja. Ugotovitve komisije so bile alarmantne in odrejena je bila takojšnja pomoč.⁹⁰ V poročilu naj bi po pisanju časopisa *Slovenski narod* med drugim ugotavljali: »V nekaterih občinah, posebno v Flumičelu (Fiumicellu, op. p.), je vse bolno ali pa ima prve znake bolezni od dojenca na materinih prsih do starca, ki omahuje ob palici. Rekli so, da statistika je tu nepotrebna, ker ves kraj je le obširna bolnišnica brez zdravil in brez zdravnikov, to je brez tečne hrane, ki bi obvarovala človeku telesno moč.«⁹¹

Glavne ugotovitve je Neusser predstavil v že omenjeni knjigi *Die Pellagra in Österreich und Rumänien*, kjer so podrobneje opisani tudi terensko delo, ki ga je opravila komisija, glavne značilnosti bolezni, prizadete skupine prebivalstva in predlogi za izboljšanje razmer. Člani komisije so obiskali deželne bolnišnice, v katerih so se zdravili pelagrični bolniki, in prizadeta naselja, kjer so opravili pregled in popis bolnikov ter

⁸⁹ Jantsch, *Neusser, Edmund von*, str. 104–105.

⁹⁰ *Edinost*, 16. 6. 1886, št. 48.

⁹¹ *Slovenski narod*, 19. 6. 1886, št. 138.

Slika 4: Naslovnica knjige *Die Pellagra in Österreich und Rumänien*.

izvedli analizo koruze in prehrane.⁹² Neusser je v poročilu predlagal več ukrepov, s katerimi bi lahko izboljšali razmere. V povezavi s prehrano je izpostavil ustrezno pridelovanje koruze, uvedbo posebnih peči in sušilnic za njeno obdelavo ter preusmeritev na pridelovanje drugih kultur, predvsem stročnic (soja). Predlagal je še nadzor nad proizvodnjo alkohola in dostop do ustrezne pitne vode. Za izboljšanje življenjskih razmer je izpostavil pomen ustanovitve posebne delavske kolonije, kjer bi osebe z lažjo obliko bolezni služile denar ter prišle do pestrejšje prehrane, izsuševanje močvirij v Furlaniji in zagotovitev boljše socialne varnosti najbolj prizadetega prebivalstva.⁹³

Glavni rezultat poročila je bila vladna pomoč v višini 50.000 goldinarjev, ki so jo razdelili na dva dela. 20.000 goldinarjev so oblasti namenile za izboljšanje zdravstvenih razmer in življenjskega standarda tamkajšnjega prebivalstva z nakupi zdravil in hrane ter obnovo hiš in peči. 30.000 goldinarjev je bilo namenjenih za odpravo posledic slabih letin, z izvedbo javnih del, ki bi prizadetemu prebivalstvu omogočila zaslužek.⁹⁴ K državni intervenciji je veliko pripomoglo tudi zdravniško društvo za Goriško in Gradiško, ki je prvo prepoznalo obseg in resnost bolezni ter je na Dunaj že v prvi

⁹² Neusser, *Die Pellagra*, str. 23–43.

⁹³ Prav tam, str. 45–50.

⁹⁴ *Državni zakonik za kraljevine 1888*, str. 92.

polovici 80. let 19. stoletja pošiljalo prošnje za pomoč in poročila o bolezni.⁹⁵ Tudi v kasnejših letih je centralna oblast večkrat poslala finančno pomoč.⁹⁶ Nad organiziranjem pomoči in razdeljevanjem sredstev je bdel v Gradišču ustanovljen okrajni odsek, ki je bil pod nadzorom c. kr. namestništva v Trstu. V odseku so delovali politični predstavniki in vodilni zdravniki iz dežele Goriške in Gradiške. Njegovo delovanje je bilo razdeljeno na dva oddelka. V prvem so načrtovali ustanavljanje krajevnih skupin v krajih, ki jih je pelagra najbolj prizadela. Te skupine so bile podaljšana roka osrednjega organa na terenu, njihova naloga pa je bila zbirati podatke o stanju in širjenju bolezni na prizadetih območjih. Poleg tega je ta oddelek izdajal naredbe in izvajal njihovo implementacijo za odpravo vzrokov bolezni, projektiranje in izgradnjo primernih skladišč in sušilnic za hrambo koruze, vodenje statistike pelagričnih bolnikov in nadzor nad razdeljevanjem ter kakovostjo hrane in zdravil. Drugi oddelek je skrbel za prevoz hudo bolnih v bolnišnice, zagotavljal zdravo pitno vodo z gradnjo novih vodnjakov in nadzoroval bivalne razmere ter alkoholizem pri bolnikih.⁹⁷ Pri delovanju se je okrajni odsek naslonil na lokalne predstavnike oblasti in Cerkve ter uspešno sodeloval z dobrotniki, ki so ponekod samostojno organizirali pomoč. Tovrstno delovanje je bilo ena pomembnejših oblik pomoči na terenu, ki so jo v naslednjih letih in desetletjih še nadgradili. Deželni zbor je tako v začetku 20. stoletja finančno oskrboval in organiziral posebno c. kr. komisijo za »*udušenje pelagre*«, ki je skrbelo za organizacijo prostorov, kjer so delili hrano, izvajala nadzor nad zdravstvenimi ustanovami, financirala zdravnike in vodila statistiko bolnikov.⁹⁸ Leta 1902 so v petih krajih Furlanije odprli zdravstveno postajo, kjer so lahko bolniki dobili zdravila in bili pregledani s strani medicinskega osebja.⁹⁹ Poleg državnih finančnih injekcij so denarna sredstva za pomoč bolnikom in preprečevanje bolezni namenjale deželne oblasti. Tako je deželni zbor leta 1904 komisiji proti pelagri dodelil 4000 kron.¹⁰⁰

Oblasti so bile neuspešne pri izgradnji posebnega zavoda, v katerem bi se zdravili izključno pelagrični bolniki, kar bi razbremenilo goriško umobolnico in druge goriške bolnišnice. O postavitvi tovrstnega zavoda so se pojavili načrti že leta 1891, ko si je deželni odbor v ta namen zadal odkupiti posest in zgradbo v furlanskem kraju Strassoldo, a se je zapletlo pri financiranju, zaradi česar je projekt zastal.¹⁰¹ Obudili so

⁹⁵ *Soča*, 30. 5. 1884, št. 22.

⁹⁶ *Poročilo deželnemu zboru 1902*, str. 41.

⁹⁷ *Edinost*, 12. 5. 1888, št. 38.

⁹⁸ *Poročilo deželnemu zboru 1902*, str. 40–43.

⁹⁹ *Soča*, 30. 1. 1902, št. 13.

¹⁰⁰ *Poročilo deželnemu zboru 1904*, str. 76.

¹⁰¹ *Poročilo deželnemu zboru 1896*, str. 25.

ga devet let kasneje, ko je goriška zdravniška zbornica deželnemu zboru poslala memorandum z zahtevo po izgradnji zavoda na prizadetem območju.¹⁰² Sledili so pozivi različnih posameznikov,¹⁰³ goriške družbene elite so organizirale zbirne akcije,¹⁰⁴ a iz pregledanih virov ni razvidno, da bi do prve svetovne vojne ta zavod zaživel. Posledično so se morale preostale goriške bolnišnice, ki so sprejemale pelagrične bolnike, bolje organizirati. Pripravljale so strokovna predavanja o bolezni¹⁰⁵ in izobraževanja ter tečaje za zdravnike, da so ti lahko učinkoviteje zdravili bolnike.¹⁰⁶

K boju proti bolezni je prispevalo tudi časopisje, ki je pisalo o posledicah bolezni in prebivalstvo seznanjalo z ukrepi, ki bi preprečevali pojav bolezni in vplivali na dvig življenjskega standarda.¹⁰⁷ Predvsem s tovrstnim pisanjem se je zavedanje o bolezni širilo v javnosti celotne monarhije, saj so goriško časopisje povzemali časopisi iz drugih dežel. Hkrati so opisi v določenih primerih omogočali uvid v razsežnost problematike na terenu.

Sklep

Pelagra je bila ena od posebnosti Goriške in Gradiške na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Prizadela je predvsem podeželsko prebivalstvo v zahodnem, furlanskem delu dežele, kjer so se zemljiški lastniki in z njimi posledično velik del kmetovalcev usmerili v množično pridelovanje koruze za prodajo in izvoz. Bolezen se je zaradi enoličnosti prehrane, ki je bila posledica prevladujočega deleža koruze na lokalnih obdelovalnih površinah in pomanjkanja finančnih sredstev, s katerimi bi si lahko revno prebivalstvo kupilo sestavine za pripravo pestrejših jedilnikov, razvila v epidemijo, ki je kosila med prebivalstvom ter povzročila smrt več sto ljudi, predvsem žensk in starejših. Kot je razvidno iz virov, je bolezen na prizadetih območjih povzročila velike težave in trpljenje, saj se ji tamkajšnje prebivalstvo ni zmoglo učinkovito zoperstaviti. Poleg pomanjkanja pestre prehrane so na širitev bolezni vplivali premajhno število zdravnikov v Furlaniji, slaba izobrazba in pomanjkanje denarnih sredstev, s katerimi bi si socialno ogroženi plačali oskrbo oziroma zdravljenje. Lokalne oblasti so se prve soočile z boleznijo, a same niso bile uspešne pri reševanju razmer, zaradi česar so deželne oblasti v Gorici

¹⁰² *Soča*, 28. 6. 1900, št. 74.

¹⁰³ *Gorica*, 16. 7. 1904, št. 57.

¹⁰⁴ *Soča*, 14. 9. 1907, št. 104.

¹⁰⁵ *Soča*, 12. 5. 1910, št. 53.

¹⁰⁶ *Novi čas*, 7. 6. 1912, št. 23.

¹⁰⁷ *Corriere di Gorizia*, 7. 5. 1884, št. 37.

ter državno oblast na Dunaju prosile za pomoč. Pomoč deželnih in državnih oblasti se je dopolnjevala s finančno pomočjo, organiziranjem javnih kuhinj in zdravniške oskrbe ter z javnimi pozivi, s čimer so do začetka prve svetovne vojne vsaj delno zajezili širjenje bolezni ter pomagali bolnikom. Kljub temu tem pobudam ni uspelo izkoreniniti bolezni. Oblasti dolgoročno niso zmogle dodeliti zadostne količine materialnih in finančnih sredstev za dokončen uspeh. Po mnenju takratnih sodobnikov je bila na poti do izkoreninjenja bolezni ena glavnih ovir pomanjkanje posebnega zavoda, ki bi sprejemal izključno pelagrične bolnike. Kljub številnim pozivom in idejam, ki segajo v začetek 90. let 19. stoletja, ni bil zgrajen.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ACAG – Archivio Arcidiocesi di Gorizia

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Aquileia, Defunti, 1: Aquileia D 1835–1885.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Aquileia, Defunti, 2: Aquileia D 1886–1987.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Cervignano, Defunti, 1: Cervignano–Pradiziolo D 1835–1890.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Cervignano, Defunti, 2: Cervignano–Pradiziolo D 1891–1970.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Ioannis, Defunti, 1: Ioannis D 1856–1988.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Muscoli, Defunti, 1: Muscoli D 1835–2005.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Perteole, Defunti, 1: Perteole D 1835–1940.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Ruda, Defunti, 1: Ruda D 1835–1943.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Scodovacca, Defunti, 1: Scodovacca D 1835–1964, 1966–1986.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Tapogliano, Defunti, 1: Tapogliano D 1835–1997.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia, Defunti, 1: Terzo di Aquileia e San Martino di Terzo di Aquileia D 1835–1908 e Terzo di Aquileia D 1909–1915.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Versa, Defunti, 1: Versa D 1835–1999.

ACAG, Matricole, Parrocchie italiane, Visco, Defunti, 1: Visco D 1835–1920.

Časopisni viri

Corriere di Gorizia 1884, 1886.

Das Vaterland 1888.

Die Presse 1889.

Edinost 1886, 1887, 1888.

Glas 1875.

Gorica 1900, 1902, 1904, 1906, 1907.

Gospodarski list 1887.

Kuryer Lwowski 1888.

L'Eco del Litorale 1882.

L'Isonzo 1876.

Novi čas 1912.

Primorski gospodar 1907.

Slovenec 1891.

Slovenski narod 1886.

Soča 1879–1913.

Wiener Zeitung, 1888.

Tiskani viri

Ausweis über die im allgemeinen Krankenhause der Barmherzigen Brüder in Görz im Jahre 1900 zur Behandlung gelangten Krankheiten, über den Cur-Erfolg und das Vaterland aller Kranken sowie eine kurze Übersicht der Wirksamkeit der einzelnen Hospitäler der österreichisch-böhmischen Ordensprovinz. Görz: Seitz, 1901.

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, str. 92. Zakon od 31. marca 1888, o dajanji podporščin iz državnih sredstev v zatiranje bolezni pelagra zvane in v zboljšanje bednega stanja po pokneženi grofovini Goriški in Gradiščanski.

Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1896. V Gorici: Deželni odbor, 1897.

Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1902. V Gorici: Deželni odbor, 1903.

Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1904. V Gorici: Deželni odbor, 1905.

Statistično poročilo občne bolnišnice in blaznice »usmiljenih bratov« v Gorici na Primorskem, l. 1882. V Gorici: [Občna bolnišnica in blaznica »usmiljenih bratov«], 1883.

Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1875. Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1878.

Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1881. Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1884.

Spletni vir

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7e/Edmund_Neusser.jpg (zadnji vpogled 14. 1. 2022).

Literatura

- Bratož, Urška: *Bledolična vsiljivka z vzboda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890)*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS Koper, 2017.
- Caprin, Giuseppe: *Pianure friulane: seguito ai libri Marine Istriane – Lagune di Grado*. Trieste: Stabilimento Artistico G. Caprin, 1892.
- Cilenšek, Martin: *Naše škodljive rastline v podobi in besedi*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1892–1896.
- Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Devetak, Robert: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc). Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 281–299.
- Devetak, Robert: *Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918: doktorska disertacija*. Ljubljana: [R. Devetak], 2019.
- Flamm, Heinz: Die Pellagra – vor 250 Jahren im Kaisertum Österreich erstmals beschrieben, wurde sie zu einer lebensbedrohenden Endemie in einigen Provinzen. *Wiener Klinische Wochenschrift*, 133, 2021, št. 1, str. 1–21.
- Fratnich, Ernest: Poročilo medicinskega oddelka in oddelka umobolnih. *Izkaz o zdravljenih boleznih, o uspehu zdravljenja in domovini bolnikov javni bolnišnici usmiljenih bratov v Gorici leta 1900 in kratek pregled delovanja posameznih bolnišnic avstrijsko-češke redovne provincije, z zgodovinsko razpravo o preteklem stoletji*. Gorica: Seitz, 1901, str. 20–22.
- Ginnaio, Monica: Pellagra in Late Nineteenth Century Italy: Effects of a Deficiency Disease. *Population* 66, 2011, št. 3–4, str. 583–609.
- Jantsch, Marlene: Neusser, Edmund von. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)*. Band 7 (ur. Eva Obermayer-Marnach). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978, str. 104–105.
- Kalc, Aleksej: Migration Movements in Goriška in the Time of Aleksandrinke. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 49–71.
- Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

- Kiple, Kenneth F. (ur.): *The Cambridge World History of Human Disease*. Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1999.
- Luchitta, Alberto: *La Camera di Commercio di Gorizia 1850–2000: uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001.
- Marušič, Branko: Prispevki k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. *Aleksandrinke* (ur. Darja Skrt). Nova Gorica: Goriški muzej, 2014, str. 59–72.
- Montanari, Massimo: *Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi*. Ljubljana: Založba / *cf., 1998.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Neusser, Edmund von: *Die Pellagra in Österreich und Rumänien*. Wien: Alfred Hölder, 1887.
- Plahuta, Slavica: Prehrana na Goriškem. *Prehrana na Goriškem* (ur. Slavica Plahuta, Vesna Ličer). Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 7–129.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Sorcinelli, Paolo: *La pellagra e la morte: Medici condotti malattia e società alla fine del XIX secolo*. Ancona: Il lavoro editoriale, 1982.
- Sorcinelli, Paolo: *Miseria e malattie nel XIX secolo: I ceti popolari fra tifo petecchiale e pellagra*. Milano: Franco Angeli Editore, 1983.
- Stres, Peter: Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradiščanske do konca prve svetovne vojne. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 12/14. Nova Gorica: Goriški muzej, 1987, str. 175–203.
- Škrobonja, Ante (ur.): *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju*. Koper: Histria Editiones, 2010.
- Valencič, Vlado: Kulturne rastline. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 251–272.

Fighting Pellagra in the County of Gorizia and Gradisca during the Austro-Hungarian Period

In the County of Gorizia and Gradisca, one of the specific phenomena that primarily affected the socially deprived population of the Friuli region at the turn of the twentieth century was pellagra—a disease caused by niacin deficiency, which was the result of an excessive and predominantly maize-based diet. The most common symptoms were diarrhoea, dermatitis, dementia, psychological problems, and, if untreated, death. Prevalent among the lower classes of the population, it became commonly known as the ‘poor people’s disease’. Its occurrence was largely owed to the shift towards a

monocultural agricultural economy, as landowners, and with them a large segment of the rural population, turned to the mass production of maize for export. In the 1880s, due to the monotonous diet resulting from maize as the predominant local crop and the lack of financial means preventing the poor from buying ingredients to prepare more substantial meals, pellagra developed into an endemic disease in the judicial districts of Cervignano del Friuli, Gradisca d'Isonzo, and Monfalcone, causing the deaths of hundreds of people, mainly women, children, and the elderly. The rural population of Friuli was unable to recover from the epidemic on its own because, in addition to the lack of a diversified diet, it suffered from poor education as well as the lack of health services and financial means to pay for medical treatment, medicines, and other food supplies for the ill. The local authorities were the first to confront the disease; however, failing to make any significant improvement, they turned for help to the regional authorities in Gorizia and the state authorities in Vienna. The measures taken by the provincial and national authorities were complementary; financial aid and the organisation of public kitchens and medical care assisted the patients and, at least to some extent, helped to contain the spread of the disease. Nevertheless, the initiatives did not succeed in eradicating the disease by the beginning of the First World War. The authorities were unable to raise sufficient material and financial resources to achieve definitive success. The biggest problem was the absence of a special institution designated to admit patients suffering from pellagra. Despite numerous appeals and ideas since the early 1890s, its construction never took place.